

II.

Весна того року була раня, тепла; косовиця почалась рано. Звичайно: в Черніговщині коло Батурина починають косить перед Купалом, а того року почалась косовиця далеко раніше; вже коло половини червня стояли инде копиці сіна.

Почтовим шляхом по дорозі до Батурина їхав простий візок трояком. На передку сидів погонич, хлопя літ під 16, босе, в одній сорочці и в соломяному брилі: спека була велика, так варом и варило. На заді воза сиділо двоє проїзжих. И одежу, и лица їх так занесло курявою, що не можна було розпізнати, хто з їх білявий, а хто чорнявий... Коні тюпали помаленьку и піднимали страшенну куряву, котра так стовпом и стояла. На дворі була така тиша, така тиша, що навіть листя на вербах ні каплі не тремтіло... Привязаний до дуги поchtовий дзвоник не то що-б дзвонив, а якось жалібно голосив, наче й ёго добрала літня спека. —

То їхали Жук и Джур в рідну хату до Жука, де ёго ждала няня и сестри.

„Ану хлопче! торкай пристяжних," заговорив Жук до погонича... „Он — бач права зовсім не везе, й посторонки телюпаються. Торкай!... от — от — недалеко. То й пече-ж!... Господи!”

— „Добре таки пече,” сказав погонич, буцім не дочувши слов Жука про пристяжну. Жук знов озвався:

„Ну бо, хлопче! поганяй швидче! Дивись — ідемо наче з копами. Ну!... приїдемо до дому — мій могорич “

— „Дякую! я не вживаю,”

„Чого не вживаєш?”

— „Горілки.”

„Ну четвертака дам, тільки швидче поганяй!”

— „Ей! ви гаспідскі коні! ніо!!” крикнув погонич на коней; сіпнув оглобельну за віжки и махнув пугою на пристяжних. А коні й байдуже собі!

— „Ти-б їх пугою свиснув!” сказав Джур.

— „Не поможе! сієі жидівскої худоби й колком не підженеш! Ти на їх: ніо! а вони тобі: тюп, та тюп! — Ніо! що-б ви поздыхали ёму на радість!” гукнув погонич из усієі сили, хлеснув пугою и оглобельну и пристяжних.

„Хто держить станцію?” спитав у погонича Жук.

— „Звістно хто: жид! хиба по коням не видно: такі шкапини тільки у жидів бувають... Ніо!” И пуга знов простяглась по коням.

„Чи дома то моя матуся?” заговорив Жук.

— „Певно, що дома,” одповів Джур; „час робочий, косовиці; де-ж їй тепер бути, як не дома?”

Замовкли; бесіда якось не йшла; спека не давала и говорить.

— „Ви до Батурина, паничі?” спитав погонич.

„Ні,” одповів Жук, „не до Батурина, а в Жуківку... Знаєш дорогу?”

— „Як не знать! учора там був... якогось лікаря возив.”

„На що лікаря?” сполохнувся Жук.

— „Кажуть віспа в селі Куликах, що зараз за Жуківкою.”

„А в Жуківці?”

— „Гам нічого не чути... Так ви се у Жуківку у гості, чи що ідете?” допитувався погонич.

— „Хто в гості, а хто до дому,” одповів Джур.

— „Так ви може Жученки?”

— „Один Жученко, а другий — ні!”

— „Еге! бачте, а я й не знав... ніо!” Показалась висока могила. Погонич взяв вправоруч з поштового шляху. Проїхали верстов дві, дорога почала твердійша, курява стала далеко менша и перед проїзжими явився чудовний краєбраз! На версі чималої гори біліла церква, на котрій сяяв золочений хрест; на взгірї в садах, наче в зеленім морі, розкошував білий панський будинок з зеленим зелізним дахом; округ ёго визирали невеличкі, чепурні, огрядні хатки селян: з десяток, чи и менше; по під горою, мов срібний пояс, текла річечка, на другім боці річки, тож на взгірю, розкинулось чимале село.

„Ото де церква,” сказав Жук, то наш хутор — Жуківка; там тільки наше дворище, та священника; а ото на тім боці козаچه село — Кулики. Приход один. Церква у нас, а зоветься хутором... Коли хочеш побачить усю красу сего краєбразу, треба подивиться на ёго тогді, як сонце сходить. Просто рай! річка оддає червоною гадюкою... Ну, хлопче! торкай, торкай! от — от дома будемо.”

Жук замовк. Мовчки вїхали в село; в селі тихо — наче в могилі: нігде ні що не щавовкне; зараз видно, що робочий час.

Вїхали в двір... и тут тиша! З під комори тільки якась сіра собака гавкнула на дзвінок, та й вона скоро замовкла. Підвернули до рундука. З будинку одчинились двері и показався старий, заспаний чоловік, в сірих штанах городянского крою, босий, в жилетці. Він протирав очи и сердито дививсь: мабуть ёму не сподобалось, що ёго розбудив дзвінок.

„Здоров був Иване!” озвався до ёго Жук. „Се ти — ще?”

— „А, а — а! се ви паничу! Я се вас и не пізнав, так вас занесло пилом... Та таки, признаться, задрімав трохи, скучно одному.”

„А де-ж матуся и сестри?” спитав Жук Ивана.

— „Усі на косовиці, ще зранку поїхали. Там и повар, там и обідати-муть.”

„Отаке! чи даси-ж нам чого попоісти?”

— „Нема у мене нічого! хиба самовар нагрію, та у ключниці візьму масла и молока.”

„Ну й добре! познось же, будь ласкав, з воза, та дай спершу нам вмитися.”

Иван повагом позносив з воза скринки и узли, гукнув на ключницю, щоб борзій ставила самовар, а сам принявся обмивать и чепурить гостей.

„А де косять?” спитав Жук.

— „В Нестратовщині.”

„Ми, перекусивши, подамось туди-ж.”

— „Хиба пішки,” сказав Иван; „бо дома коней нема.”

— „Далеко та Нестратовщина?” спитав Джур.

„Верстов чотири.”

— „Ні! не буде и трох,” перебив Йван, „тільки що жарко дуже.”

„Се дарма! ми підемо, як трохи спаде жара,” одповів Жук.

Обмившись, причепурившись и перекусивши, Жук и Джур пішли до косарів. Йшли вони не проїздною дорогою, а стежечками через жита навпростець. Жара трохи спала, але все ще в повітрі стояла тиша и духота. Жито почало вже красоваться и оддавало тонким ароматом. На полях попадались невеличкі могили засіяні житом, котре легонько

колисалось тихою, ледве примітною хвилею. Де-не-де манячили невеличкі гайки: небо було чисте, блакитне, нігде ні хмариночки... Груді розкривались якось широко, втягаючи в себе чисте ароматичне сільське повітря.

„Дивись!” сказав Жук; „он-он манячить ліс; ото й наша Нестратовщина...”

— „А, ну! давай співать!” заговорив Джур. „Я хоч и не поет, и не люблю идилії, але в такому місці, в такому часі — сам не знаєш, яка сила захоочує тебе до пісні.” И два голосні баритони полились по полю! Слова пісні „в чистім полі трава росте” котились по житам, як котиться живе срібло розсипане на столі.

Великий луг, кругом оперезаний березиною, липиною, кленом и осичняком, а инде й дубиною, — були Нестратовщина. Як тільки наші молодики ступили в сей луг, їх обдало чудовним ароматом свіжо покошеного сіна, материнки, дикої гвоздики и инчих полєвих квіток.

Одна, більша половина луга була покрита товстими свіжими покосами; на другій пишалося ярко зелене озеро трави, завітчаної такими узорами квіток, яких не выводила ще ні одна щітка художника и які уміє виводити тільки один великий художник — мати природа! В однім місці кизлики и звіробої розсипались по траві крапельками золотого дощу; в другім, мов срібні зірки на зеленому оксамитовому килимі, блищали білі гвоздики; в третім — пахуча материнка сиділа великими кущами и так гордо виглядувала, так мило и приязно, наче невіста на вінкоплетинах!... А далі різні колєри — то зливались, то розходились. И всяка рослина жила повним житєм, дихала повним зітханєм, не вважаючи на свій близький кінець, не гадаючи про те, що от-от підступить до неї косар, махне косою и гострою сталлю підотне її біля кореня, и вона, пишна и горда краса лугу, викохана природою, схилиться, впаде, засохне и піде на сіно скотині!.. Отак и між людьми! Клекотить молода кров, високими чистими чувствами хвилюється серце; святою, міцною надією наливається душа; и квітчається и пишається повне щастя молоде жите, аж гульк! підкралась смерть, неначе злодій у ночі, махнула косою — и, Боже! де та краса, де та сила, де та надія? Нема їх! зостався один холодний труп, над котрим льються гарячі слєзи приятелів, родичів, дружини и криваві слєзи матери, над котрим, мовчки, стоїть батько: — він не плаче, у ёго нема сліз; печаль так здавила ёго серце, туга так пригнітила ёго душу, що нікуди просунуться з очей слєзі! О, тяжкі й гарячі оті невидимі батьківські слєзи! Знаю я їх!.. крий Боже, вилилась би з очей та батьківська слєза! Здається вона б спалила и камінь, и воду, и лід....

На отім-то зеленому, завітчаному озері йшла валка косарів; так рівно, поважно один за другим, наче колись козацькі чайки плили по Чорному морю за тихої години. Коси тільки блищали против сонця: блисне коса, сховається в траву и почується тобі— такий шелест, мов трава зітхнула останнім зітханєм. Першу ручку, звичайно, вів отаман, чоловік вже не молодий, високий, широкоплечий, чорноусий; полудневе сонце так засмалило ёму лице, що являвся дуже різкий контраст смуглого чорного лица против білої груди, котра виглядувала з пазухи розхристаної сорочки.

— „Не отставай, а то підріжу!” шутковали задні косарі з тих, котрі йдучи в середині не поспівали за передними.

„Бог помоч!” сказали паничі отаманові, знімаючи брилі.

— „Дякувати вам!” озвався отаман, не перестаючи косить.

„А де пані?” спитав Жук.

— „Там десь біля катряги; мабуть полудень приготовляють.”

Геть з боку під кучерявою березою стояв панський тарантас; біля його два прості вози; на їх лежали харчі прикриті від сонця білими, наче сніг, ряднами. Біля возів була розкинута катряга. На таганку висів невеличкий казанок, а рядом з ним на сишках кипіли два величезні казани: в їх варилась каша косарям на полудень. З під воза вискочила ряба собака и кинулась на Жука.

„Тю-тю! дурний Рябко! не пізнав свого хазяїна, чи що?.. Пішов вон!” закричав на Рябка Жук. Рябко подався трохи назад; але не переставав гавкати, мов сам собі не няв віри: чи справді Жук його хазяїн, чи ні?

„День добрий!” озвався Жук до молодиці, котра сиділа біля казанів и мішала ополоником кашу.

— „Здорові були! а чого вам треба?” спитала молодиця.

„Проведи спершу од собаки.”

— „Та йдіть, не бійтесь, він не вкусить!.. Цить! навіжений!” гукнула вона на Рябка, пустивши в його поліном. Рябко одскачів в бік и, підобравши хвіст, поплентався собі під віз у холодок.

„Де пані?” спитав Жук.

— „А на що вам? вони тут десь були... щось не видно, може де в кущах ягоди збирають.”

— „Сеня! Сеня!” закричала молода дівчина, біжучи супротив Жука и розставивши руки, буцім хотіла піймати його.

„Рися!” скрикнув и Жук и побіг на зустріч сестрі. Брат и сестра кинулись одно до другого на шию, обнялись и кріпко-кріпко поцілювались. Голосне ціловане оддалось луною у лузі.— „Коли-ж ти приїхав?” спитала Рися.

— „Сьогодні!... Як ти, Рисю, підросла, випрямилась... яка краля!..” и Жук ще раз поцілював сестру. „А деж матуся?” спитав він.

— „Тут, усі тут; ми тебе не сподівались сьогодні, думали, що ти пробудеш у дядини до Петра... Мамо! мамо!.. де ви? швидче йдіть! Сеня приїхав... Мамо!...”

— „Иду, иду,” почувся за кущами голос. Жук побіг на голос. Мати обняла сина, стиснула його обома руками и цілювала в голову, а він припав устами до неньчиних грудей... и кілька хвилин так стояли вони, не мовлячи слова.

— „Скінчив?” спитала мати.

„Скінчив, матусю! скінчив: кандидат.”

Мати перехрестилась, подивилась на небо и промовила: „Слава Тобі, Царице небесная! слава Тобі!... Як же ти, Сеню, сюди попав?”

„Просто: Иван сказав, що ви усі тут: ну, ми напились чаю, попоїли, та и сюди, пішки.”

— „Боже-ж мій, ти втомився! Ну, дякую-ж тобі, синку!... Дай ще раз поцілую.. Який ти жвавий, та гарний!.. увесь в батька! Як вилитий батько... так и бачу покійного...” И з під старих рісниць скотились у її дві слізи.

„Де-ж, мамо, Соня?” питав Жук.

— „Тут, тут и Соня; десь гриби збирає.”

Жук на радощах и забув про Джура, та вже сей сам нагадав про себе.

„Лишенько-ж мені!” сказав Жук, „я й забув. Матусю! отсе мій приятель лікар Джур”, додав він указуючи на Джура.

— „Спаси-Біг вам, спаси-Біг!” говорила стара Жучиха Джурові. „Спаси-Біг, що завернули до нашої хати. Вибачте, що дома не застали: не сподівалась сьогодні гостей.”

„Де-ж отсе Соня, що її не видко?” допитувався Жук и на все горло гукнув: „Соню!!”

— „Що, Марусе! чи готов полудень?” спитала Жучиха куховарку.

— „Зараз буде; нехай ще раз закипить, щоб вварилась каша; наче ще сировата, ось покоштуйте.” Маруся набрала з казана в ополоник каші, простудила її и подала Жучисі. Жучиха покоштовала и сказала: „Еге! нехай ще раз закипить; та здається, треба-б присолити.”

— „Ні, пані, лучше не солить; недосіл на столі, часом переборщиш, хуже буде.. на таку велику громаду смаку недобереш. Лучше кожен сам на свій смак присолить.”

— „А наш полудень поспів?” спитала Рися у куховарки.

— „Не знаю!.. ваш Опанас варить, треба ёго спитать; и де се він дівся? у ёго під казанком и огонь потух.. Опанас! Опанас! де ти?” гукала куховарка.

— „Ось-де я! на що тобі здався я? скучила без мене чи що?” озвався за катрягою Опанас.

— „Куди-ж бак!.. вельми скучала!.. Пані питають: чи готов полудень?”

— „Зараз буде готов... вареники ліплю.”

„З чим, Рисю, будуть вареники?” спитав Жук.

— „З полуницями; я з Сонею назбирала.”

„Отсе добре! я дуже люблю вареники.”

— „По кор-ррячку! по корр-рячку! покорр-рячку!!” гукали косарі.

— „Еге! бач синку! ми загомонілись, та й байдуже про косарів; пора вже порцію нести,” сказала Жучиха.

— „По корячку! по коррячку!”

„Зараз, зараз!” одгукнув Жук. „Давайте, матусю, я ім понесу.”

И влявши дві боклаги з горілкою, Семен пішов швиденько до косарів. Тим часом, поки Семен частовав косарів, прийшла до куреня Соня, а з нею друга дівчина, вже не першої молодости, але ще й не пристаркувата, літ може з тридцять: з лица вона була білява, очи на викоті, великі, оловяні; рот невеличкий, губи тоненькі, зуби білі як крейда, на лиці широкий румянець; убрана по городянски; не можно було сказать, що вона гарна, красива, алеж и негарною, некрасивою нікто б її не назвав. Се була гувернантка Рисі и Соні, Ггдлеіп Ганна з Берліна. Соня була дівчина 19 літ; біле, аж матове лице одділялось од широкого чола густими, широкими, наче з оксамиту, чорними бровами. Чорні як ніч и блискучі як зірки очи служили зеркалаом того розуму, котрий скривався під довгою чорною косою, котра спускалась низше пояса. Рот Соні — звичайний, трошки розкритий, спідня губа видавалась трохи наперед; ніс кирпою; шия довга, біла як сніг; здається білость ши и плечей спорилась з білостью української вишитої и вимережаної сорочки, котра покривала груди и плечи Соні; голова уся завітчана полєвими квітками. Дивлячись на Соню, не з разу можна було означить її вираз и красу: на первий погляд вона здавалась некрасивою, вялою; але чим більш дивишся на її, тим більш становиться вона перед тобою красивійш и красивійш, и кожен, хто довгенько дивився на Соню, одходячи од неї думав: король-дівка!.. Рися була ще дитина, їй йшов 16-ий рік; невеличкий зріст, бистрі чорні палкі оченята; повне свіже з румянцем смугловате лице, коралєві тонесенькі губки, каштанове волосє... от и вся Рися...

Стара Жучиха зазнасила Джура з Сонею и Ганною.

— „Дивіться, матусю, скільки я набрала грибів,” сказала Соня, висипаючи на траву повну корзинку грибів.

— „Бач! а я скільки ходила, хоч би тобі поганого знайшла; навіть и мухомора не бачила,” озвалась Рися.

— „Не даром же говориться: щасливому по гриби ходить,” вмiшався Джур.

Соня подивилась у низ и стала обтрушувать траву, котра попримлипла до її спідниці.

— „Ну — бо, Опанасе! чи даси сёгодні полудновать, чи ні? ти хиба забув, що паничі не івши?” сказала Жучиха поварові.

— „Готово! готово!” озвався Опанас, „зараз давати-му.”

— „А в тебе, Марусю, готово?”

— „Готово, пані.”

— „Коли готово, так гукай на косарів, нехай полуднують.”

Панночки розіслали під березою килим; Опанас постановив на килимі тарілки и миску з варениками. Маруся одставила кашу, розіслала рядно, положила ложки; узяла високу віху, напяла на неї Опанасову кирею, підвела її у гору и гукнула: „полудновать! полудновать!”

— „Даремно гукаєш!” глузовав Опанас, „ти ростом, хоч и з віху, а голосом не вийшла, пищиш, наче кошеня; хто таки почує тебе... А ну, кріпче гукни!”

— „Почують и так, коли захочуть,” сказала Маруся.

— „Ні, не почують.”

— „А ну, я гукну!” сказав Джур и так ревнув „полудновать!”, що аж Рябко вискочив з під воза и загавкав несамовитим голосом; а луна озвалась десь далеко за Нестратовщиною.

— „От — як гукають,” сказав Опанас; „а ну, Марусю, чи не гукнеш и ти так!”

— „Одчепись!.. пристав наче мокре рядно! Хиба повилазило тобі, не бачиш, що косарі йдуть!”

Жучиха, піднісши косарям до полудня по корячку, и сама сіла з дітьми полудновать. В косарскім полудні хазяйновав приказчик Павло Миронович, чоловік вже підтоптаний. Розмова йшла весело, жваво; жартам, смішкам и вигадкам и кінця не було; звісно як буває на косовиці у доброго хазяїна.

Пополудновавши, Жучиха звеліла Опанасові іхать до дому и приготувлять вечеру. Косарі трохи спочили, хто поклепав косу, хто тільки помантачив, и пішли докошувать.

— „По чім у вас косять?” спитав Джур.

— „Вони в мене не за гроші,” одказада Жучиха, „а толокою. За гроші в один раз такої громади не зберете; а на толоку, бачте, трохи не усе село вийшло — 120 чоловік... За гроші б и сходнійше було для мене, менше коло іх панькаться треба; та вже привикли так: толокою и скорійше и чепурнійше роблять.”

— „Як же так, що за гроші б сходнійше, аж ви ім нічого не платите?”

— „Не плачу грішми, за те вже горілки настаचाю в-волю. За гроші коли косять, так чотири порції в день зовсім доволі; а на толоці — що ручка, так и корячок; а за стравою по два корячки; ну, за вечерею и повечерявши пють вже без счоту, хто скільки здужає.”

— „Пють,” всміхнувся Джур, „а про те и байдуже, як од сего шкодять здоровю.”

— „Куди вам!” сказала Жучиха; „вони про се и думки не мають.”

„Як же ім и думать про се, коли вони з роду сёго й не чули; а до того треба сказать,” вмiшався Жук, „що у іх горілка лікарство: заболить живіт — чарку горілки; стане нудно — знов горілки.”

— „Се — правду ти кажеш, синку!”

Повечоріло. Сонце сховалось за гори спочивать після довгого петрівського дня. Косарі повечеряли, випили добре, подяковали за хліб-сіль, позбивали коси, взяли клепачки, бруси, мантачки и разом усі рушили. Жучиха з панночками поїхала по переду, а паничі пішли у гурті з косарями.

— „Нуте, хлопці! пісню!” гукнув отаман. „А де ти — Василь Дорошенко! виходь на перед, та починай!”

— „Якої-ж, дядьку?” спитав молодий паробок, котрого кликав отаман.

— „Яку знаєш.”

— „Хиба я їх мало знаю!...”

— „Заводь такої, щоб усі знали, щоб ніхто не мовчав.”

— „Добре, дядьку!.. Нуте, хлопці! чи усі знаєте *березу*?”

— „Усі! усі! заводь!”

И слідом за тим зарокотіла на чистім полі сотня голосів як один, співаючи: „Гей! гук! мати гук! де козаки пють!”

„Ну, синку!” говорила того-ж вечера Семенові мати. „Як же я рада, що ти скінчив своє вченє... Тепер ти домовати меш?”

„Домовати му, матусю!”

— „Ото й добре! пора вже зняти з моїх плечей клопіт по хазяйству... Хазяйнуй, синку, а я спочину.”

„Е, ні! тривайте, матусю! дайте трохи подивиться до хазяйства... Я вчився римському праву, а тут треба не ёго, а що инче... треба повчиться агрономії; а то часом з горяча так нахазяйную, що и кури сміяти муться.”

— „Ну, нехай же ось як буде,” сказала мати: „до того літа ти тільки допомагай мені, та придивляйся, а літом — годі! сам хазяйнуй! Я стара людина.. пора спочить.”

„Нехай буде по вашому, матусю!.. а тепер: добра ніч! спать хочеться.”

— „Добра ніч, синку! спи з Богом! Огради тебе Господь силою чесного и животворящего хреста!” Жучиха перехрестила сина, поцілівала ёго у голову и додала: „вам обом послали постіль у кабинеті.”

„Добре, матусю, дякую!”

Попрошавшись, Жук и Джур пішли спати и незабавом спали вже — наче ті праведники.

Уся Жуківка спить: тільки біля болота не сплять жаби, квакаючи и кваканє їх розноситься по всему селу... Де-не-де загавкає собака.. А люде сплять: день стомив и старого и малого: кого спека и робота, кого лихо...

Нехай вже вони сплять, а ми тим часом розкажем своєму читателєві про рід наших знаємих: Семена Жука, ёго матери и сестер.